VII. Dvarvietės ir kaimavietės
Manor and Village Sites

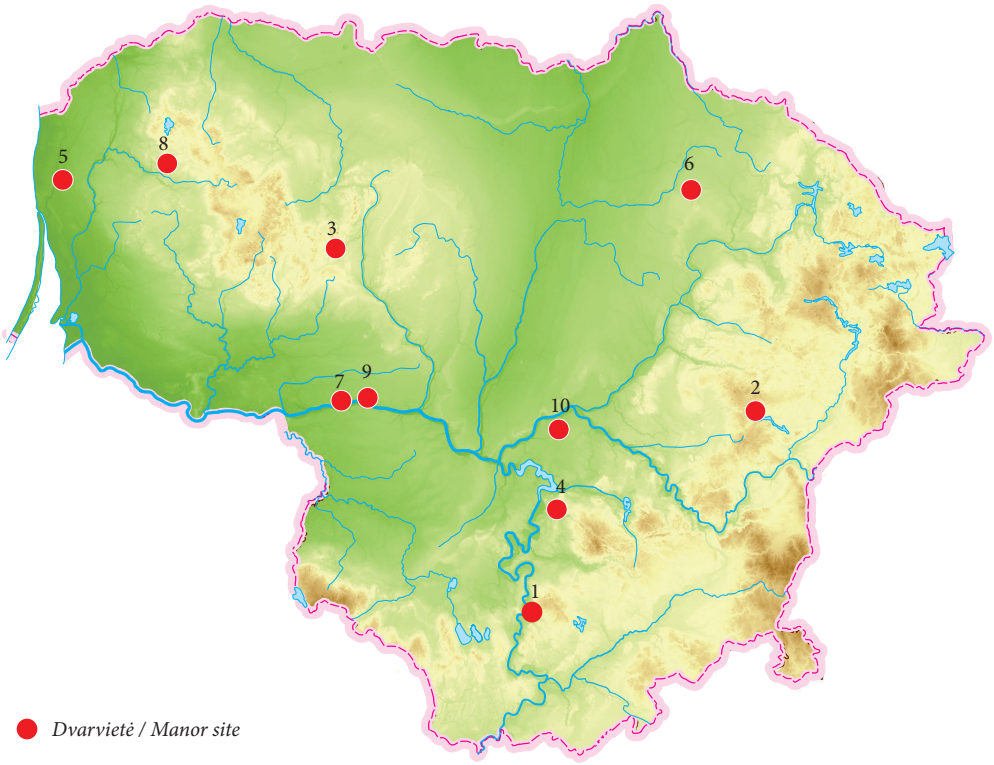

● *Dvarvietė / Manor site*

1. *Alytus*
2. *Dubingiai*
3. *Kelmė*
4. *Kruonis*
5. *Mirabelis (žr. II)*
6. *Padvariai (žr. IV)*
7. *Panemunė (žr. XV)*
8. *Plungė*
9. *Raudonė*
10. *Skaruliai (žr. II)*

Diana Antropikaitė

Alytaus dvarvietė

2018 m. Alytaus dvarvietės teritorijoje (Alytaus miestas) vykdyti žvalgomieji tyrimai. Juos inicijavo KPD, norėdama patikslinti objekto vertingąsias savybes bei teritorijos ribas.

Pirmoji Alytaus gyvenvietė, esanti dešiniajame Nemuno krante, pradėjo augti XV a., o vietovė šaltiniuose paminėta dar XIV a. Kairiajame Nemuno krante gyvenvietė pradėjo vystytis tik išnykus kovų su kryžiuočiais grėsmei. Dvaro sodyba galėjo būti įkurta apie XV a. vidurį, po 1422 m. Melno taikos. Ji tapo Alytaus girios administraciniu centru. Vėliau į P nuo dvaro ėmė formuotis miestelis. 1569 m. nugriauta sena dvaro sodyba ir pastatyta nauja. Ties dvarvietės P riba tekėjo upelis, skyręs dvarą nuo piečiau buvusių miestelėnų sodybų. Dvaras kaip administracinis vienetas bei Alytaus ekonomijos centras egzistavo iki XVIII a. pabaigos – trečiojo ATR padalijimo. Po 1795 m. Užnemunė buvo prijungta prie Prūsijos ir kairiojo kranto Alytaus miestas pateko šios valstybės priklausomybėn. XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios miesto planuose dvaro teritorijos Š dalyje matomas pailgas greičiausiai mūrinis ŠV–PR kryptimi orientuotas pastatas bei į PV nuo jo buvę du R–V kryptimi orientuoti panašaus dydžio pastatai. Į R nuo jų kai kuriuose planuose vaizduojamas dar vienas didesnis pastatas (viename iš planų jo forma primena dvaro rūmus). Aplinkui buvo išsidėstę ir smulkesni greičiausiai ūkinio pobūdžio statiniai. Remiantis kartografija ir žodine informacija, iki mūsų dienų išliko Š dalies pastato liekanos ir P dalyje gyventojų sklype esantis namas ar bent jo pamatai.

1920 m. dvaras nusavintas. 1922 m. išparceliuoto dvaro dalis žemių paskirstyta Lietuvos kariuomenės savanoriams ir kariams. Pasak vietinių gyventojų, Š dalies pailgame dvaro pastate buvo ulonų arklidės. Žinoma, kad 1926–1939 m. Alytaus kairiajame mieste stovėjo Lietuvos kariuomenės kunigaikštienės Birutės ulonų II pulkas. Gal būtent su šiuo faktu ir reikėtų sieti vietinių žmonių atsiminimus. XX a. II pusės arklidžių pastatas ar jo liekanos inkorporuotos į naujai statomus statinius dvarvietės Š dalyje, prie jo suformuoti priestatai (katilinė ir kt.). Pasak gyventojų, dvarvietės P dalyje išlikęs mažesnis pastatas – dvaro tarnų namas. XX a. 6 dešimtmečio pabaigoje jis renovuotas, pritaikytas butams, aplink susiformavo uždaras sklypas su mediniais ūkiniais pastatėliais, daržais. Dabartinės saugomos teritorijos aplinkoje vietiniai gyventojai mini buvus ir kitus dvaro statinius. Į PV nuo teritorijos, kitoje Šilelio gatvės pusėje, privačių namų sklypuose, buvęs dvaro sandėlis (Šilelio g. 21 ar 25 sklype). Ties dvarvietes P riba iki XX a. vidurio į Nemuną tekėjęs upelis buvo užpiltas XX a. II pusėje. Prie jo, Upelio ir Šilelio gatvių sankryžos aplinkoje gyventojai nurodo buvus malūną. 2017 m. pastato Š dalis kartu su XX a. priestatais buvo nugriauta. 2018 m. teritorija kartu su joje esančiais pastatais buvo įtraukta į NKVR. Tų pačių metų rudenį Alytaus dvarvietės teritorijoje, neužstatytose vietose, ištirtos 3 žvalgomosios perkasos ir 24 šurfai, iš viso 180 m^2 plotas.

Dvaro pastatų aplinka. Siekiant nustatyti dalies pamatų būklę, jo aplinkoje esančio kultūrinio sluoksnio situaciją, reljefo pokyčius, 2018 m. nugriauto dvaro pastato aplinkoje tirta žvalgomoji perkasa 1, šurfai 1, 16 ir 17. Pastato vidinėje dalyje tirtas šurfas 18.

Paviršiuje tarp XX a. griuvenų matyti nugriauto pastato P dalies pamatai (iki 1 m pločio). Perkasoje 1 atidengti pastato PR sienos apie 1,7 m aukščio, šurfe 1 – ŠV sienos 1,1 m aukščio pamatai. Perkasoje 1, ties pastato PR

1 pav. Dvaro pastato ŠR sienos pamatų ir nuogrindos perkasoje 1 iš ŠR. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 1. The foundation and apron of the NE wall of the manor building in Trench 1, as seen from the NE.

siena, viršutinėje dalyje per 2–5 plytų eiles išlikęs rausvų plytų mūras. Jo apačia fiksuota 30–50 cm gylyje nuo paviršiaus. Plytos 24x14x 5 cm dydžio. Žemiau atsidengė masyvesnė akmenų mūro pamatų dalis. Akmenų mūro viršus formuotas iš tvarkingai sudėtų didelių akmenų (apie 60x50x40 cm dydžio). Apatinę dalį sudaro smulkesnių (15x10; 20x17 cm) akmenų ir plytų fragmentų, rištų kietu balsvu skiediniu, masyvas. Ties pastato PR siena atidengta apie 2,3 m pločio įėjimo į pastatą vieta. Šalia 20–30 cm gylyje atidengtos apie 4x1 m dydžio akmenų nuogrindos liekanos (1 pav.). Ji žemėja PR kryptimi. Akmenys nuo 10x7 iki 40x28 cm dydžio, kloti ant apie 30 cm storio smėlingo, vietomis molingo pagrindo.

Nugriauto dvaro pastato viduje, šurfe 18 nuo 30 cm gylio aptikta apie 1,5 m ilgio, 30 cm pločio spėjamos krosnies liekanų (2 pav.). Viršutinė dalis suformuota iš rausvų plytų, rištų balsvu skiediniu. Plytos pajuodavusios nuo suodžių. Apatinė mūro dalis suformuota iš plytų ir jų nuoskalų bei akmenų, rištų kalkių skiedi-

2 pav. Šurfas 18, statinio (krosnies?) liekanos iš ŠR. P. Vutkino nuotr.

Fig. 2. Test Pit 18, the remains of a structure (stove?), as seen from the NE.

niu. Išlikęs statinio aukštis – iki 30 cm. Ties apatine statinio dalimi matomas galimo tinkuoto skliauto fragmentas. Statinys įrengtas ne anksčiau kaip XVII a. Šalia jo liekanų ties 60 cm gyliu atidengta 50x40 cm dydžio plytų fragmentų ir tinko gabalų sangrūda. Dalis plytų minkštos ir byrančios, vienoje iš jų įrėžtas įrašas bei įspaustos skylučių eilės.

Į PV nuo dvaro pastato, šurfe 16 ir 17 apie 50–80 cm gylyje aptiktas XVIII–XIX a. akmenų grindinys (3 pav.). Mažiausi akmenys – 7x5, 10x7 cm, didžiausi – 20x20, 25x15, 25x25 cm dydžio. Šurfe 16 tarp akmenų buvo sutrupintų rausvų plytų sangrūdų, XVIII a. šviesiai žalios glazūros plokštinio koklio, puošto augaliniu ornamentu, fragmentų, ir XVII a. žalios glazūros plokštinio koklio fragmentas (4:1, 2 pav.), XIX a. tamsaus stiklinio butelio šukė.

Pastato viduje ir aplinkoje, žemiau statinių ir grindinių liekanų, nuo 50–80 cm gylio, fiksuotas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas, 20–30 cm storio pilkas ar juosvas sluoksnis be radinių ar su pavieniais XVI–XVIII a. buitinės keramikos radiniais. Perkasoje 1 šiame horizonte rasta pavienių I–II a. brūkšniuotosios keramikos fragmentų.

Teritorijos P dalyje, apie 20 m į ŠV nuo gyvenamojo namo Upelio g. 21, numanomo buvusio dvaro pastato (tarnų namo), tirtas šurfas 9. Arčiau ir pačioje gyventojų sklypo teritorijoje su tankiai suformuotais sodų ir darželių plotais bei ūkiniais statiniais leidimo atlikti tyrimus negauta. Šurfe po viršutiniais sluoksniais nuo 40 cm gylio glūdi XVI–XIX a. sluoksnių horizontas su radiniais ir gausesnėmis griuvenomis nei kitose tirtose dvarvietės vietose (5 pav.). Sprendžiant iš kartografinių duomenų,

3 pav. Šurfas 16, grindinio liekanos iš PR. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 3. Test Pit 16, the remains of paving, as seen from the SE.

4 pav. Plokštinių koklių ir puodų fragmentai. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 4. Fragments of pots and panel stove tiles.

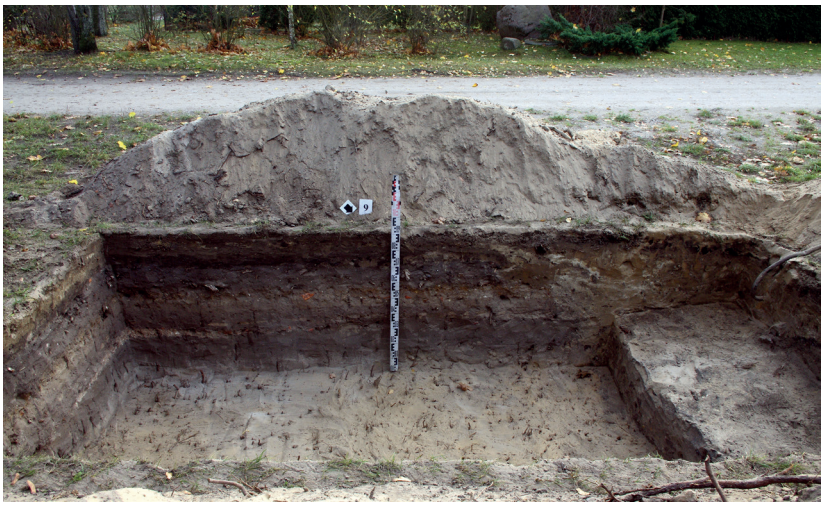

5 pav. Kultūrinis sluoksnis dvarvietės P dalyje šurfe 9 iš ŠR. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 5. The cultural layer in Test Pit 9 in the S part of the manor site, as seen from the NE.

0 2 cm

6 pav. Vario lydinio spynelė. D. Antropikaitės nuotr.

Fig. 6. A small copper alloy lock.

šioje dvarvietės P dalyje turėjo būti daugiausia mūrinių pastatų. Sluoksniuose rasta buitinės keramikos, keli XVII a. žalios glazūros plokštinių koklių fragmentai, XVI–XVII a. juodos ar tamsiai mėlynos spalvos stiklo karoliukas, žalsvo stiklo butelių šukių, galvijų kaulų, Aptiktos kelios titnago nuoskalos, žemesniame horizonto sluoksnyje – keli grublėtos keramikos ir vienas smulkus brūkšniuotos keramikos fragmentas. Nuo 70 cm gylio virš įžemio fiksuotas ekstensyvus šviesiai pilkas sluoksnis be radinių. Tikėtina, kad panašus kultūrinis sluoksnis susiformavęs ir gyventojų sklypo vietoje, tariamo buvusio dvaro pastato aplinkoje.

Dirvonuojančioje dvarvietės centrinėje ir PV dalyse, tarp nugriauto dvaro pastato ir gyventojų sklypo tirta žvalgomoji perkasa 2 bei šurfai 3–8, 11–13, 22.

Intensyviausias kultūrinis sluoksnis aptiktas centrinėje teritorijos dalyje tiriant žvalgomąją perkasą 2 ir šurfą 3. Iki maždaug 30 cm gylio susiformavęs XX a. piltinių sluoksnių horizontas. Jame rasta XVI–XVIII a. datuojama vario lydinio spynelė (6 pav.). Nuo 30 cm gylio glūdi dvaro laikotarpiu susiformavę tamsiai pilko grunto sluoksniai (7 pav.). Juose ir to paties laiko duobėse rasta XV–XIX a. buitinės keramikos fragmentų, nedaug XVII–XVIII a. koklių fragmentų, galbūt ankstyvesnių nei XV a. indų šukių (4:3 pav.). Taip pat rasta nedaug smulkių geležies amžiaus lipdytinės keramikos fragmentų – daugiausia I–II a. brūkšniuotos keramikos puodų fragmentų (8:1 pav.), keletas lygiu

ir grublėtu paviršiumi (?) puodų šukių, molio tinko gabaliukų. Rasta pavienių titnago nuoskalų, skelčių, įmovinis kirvelis (9 pav.). Perkasos 2 V dalyje, po dvaro laikotarpio sluoksniais, virš įžemio, fiksuotas 20–40 cm storio šviesiai pilkas smėlingas sluoksnis (4 pav.) su keliomis XVI–XVII a. šukėmis ir santykinai gausesniais smulkiais brūkšniuotos keramikos ir molio tinko fragmentais (8:2 pav.). Jame aptikta titnago skeltė ir nuoskala. Šį smėlingą horizontą galima būtų priskirti geležies amžiui. Jis apardytas dvaro gyvavimo laikotarpiu vykdant intensyvesnę ūkinę veiklą. Virš jo esančiame sluoksnyje ir duobėje su XV–XIX a. radiniais aptikta santykinai daugiau lipdytinės keramikos ir tinko fragmentų nei kitose perkasos dalyse.

Dvarvietė įkurta Nemuno terasoje, jo ir dar iki XX a. vidurio buvusio upelio (dabar Upelio gatvė) santakoje. Atsižvelgiant į tai ir pavienius vėlyvesniuose dvarvietės sluoksniuose aptiktus akmens ar bronzos amžių titnaginius radinius (skeltės, nuoskalos, įmovinis kirvelis), dvarvietės teritorijoje, ypač P dalyje, arčiau buvusio upelio galėjo būti akmens ir bronzos amžiaus gyvenviečių.

Ties Šilelio gatve ir prie dvaro teritorijos centrinę dalį kertančio keliuko aptiktos XX a. kalkių duobės, naudotos statyboms (šurfai 5, 6, 11). Jos atsidengė iš karto po dirvožemiu šurfuose 6 ir 11. Šurfe 5 prie minėto keliuko fiksuotas kalkių duobės kraštas. Duobė įkasta maždaug iki 1,4 m gylio, jos sienelės išklotos lentomis. Kalkių mišinio užpildas buvo iškastas ir duobė užpilta žvyringu gruntu su XX a. šiukšlėmis. Likusioje šurfo 5 dalyje, į PR nuo kalkių duobės, po viršutiniais XX a. sluoksniais nuo 70–90 cm gylio fiksuotas gan staigiai R–ŠR link

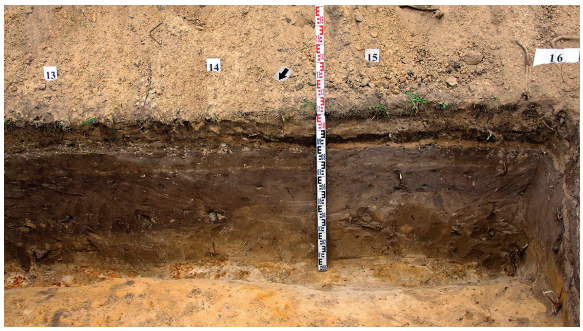

7 pav. Perkasos 2 PR sienelės profilis. L. Gudonio nuotr.
Fig. 7. The section of the SE wall of Trench 2.

8 pav. Brūkšniuotosios keramikos fragmentai. D. Antropikaitės nuotr.
Fig. 8. Sherds of brushed pottery.

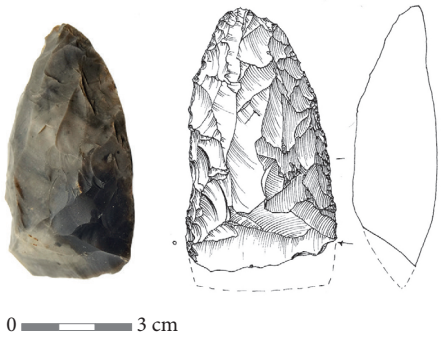

9 pav. Titnaginis įmovinis kirvis. D. Antropikaitės nuotr., G. Gudaitienės pieš.
Fig. 9. A perforated flint axe.

žemėjantis piltinių, daugiausia smėlingų sluoksnių horizontas. Jo viršutiniuose sluoksniuose rasta XIX–XX a. šiukšlių, rausvų plytų nuoskalų. Apatiniame smėlingame sluoksnyje atidengtos sutrūnijusios apie 50 cm pločio, 3–5 cm storio medinės lentos liekanos, orientuotos ŠV–PR kryptimi. Žemiau, 2,6 m gylyje, pasiektas natūralus sąnašinis pilkšvo ir balsvo smėlio sluoksniai. Šioje vietoje greičiausiai buvo status šlaitas ar griovys (?), užpiltas XIX–XX a.

Likusioje dirvonuojančios teritorijos dalyje, į P ir PR nuo žvalgomosios perkasos 2 fiksuotas neintensyvus sluoksnis (šurfai 7, 8, 12, 22). Po velėna ir piltiniais vėlyvais sluoksniais nuo 20–50 cm gylio fiksuotas 40–50 cm storio ekstensyvus šviesiai pilkas horizontas su smėlio priemaišomis, rausvų plytų trupiniais ir nuoskalomis, smulkiomis šaknimis. Jame rasta pavienių XVI–XIX–XX a. keramikos fragmentų. Ties maždaug 0,7–1 m gyliu sluoksnis pereina į įžemį, gelsvą smėlį.

Aukštesnėje teritorijos ŠR dalyje ties šlaitu bei žemėjančiose šlaito vietose tirti 2x2 m dydžio šurfai 2, 4, 10, 14, 15, 19–21, 23, 24. Teritorijos ŠR dalyje, ties šlaitu, XX a. II pusėje vyko intensyviausi paviršiaus pertvarkymai. Iki tol čia paviršius labiau nuolaidėjo Nemuno link. Buvusio (nugriauto) dvaro pastato aplinkoje labiausiai pakeltas esamas paviršius – nuo 50 cm iki 1,8–2,3 m (šurfai 1, 2, 10, 19, 20, 23). Šioje dvarvietės dalyje XX a. II pusėje vyko intensyviausia ūkinė veikla, pastatyta daugiau pastatų. Šlaito P dalis liko nuožulnesnė, čia vietomis paviršius pakeltas iki 0,5–1 m (šurfai 14, 15, 21). Po XX a. piltiniais sluoksniais glūdi pirminis nuolaidėjantis Nemuno link tamsiai pilkas sluoksnis be radinių ar su pavieniais XIX–XX a. radiniais. Žemiausioje vietoje, pašlaitėje tirtame šurfe 24 po apatiniu horizontu ir natūralaus pilkšvo smėlio sluoksniu glūdi smulkaus žvyro ir akmenų sluoksnis, suformuotas greičiausiai tekančio vandens. Galimai šią vietą anksčiau pasiekdavo Nemuno potvyniai arba tai buvusios senvagės vieta.

Dvarvietės kultūrinį sluoksnį įvairiose vietose apardė XIX–XX a. duobės ir stulpaduobės, išraustos XX a. kasant tranšėjas inžineriniams tinklams.

The Alytus Manor Site

In 2018, a field evaluation was conducted on the grounds of the Alytus manor site with the excavation of 3 trial trenches and 24 test pits, a total of 180 m^2. The manor existed during the 15th–18th centuries. Two manor structures survived until the 20th century. A manor period horizon with 15th–19th-century finds was recorded near the manor buildings and in central part of the grounds. In it were found isolated sherds of 1st–2nd-century brushed and rough pottery (Fig. 8) as well as several flint flakes and blades and a perforated flint axe (Fig. 9). In the central part of the manor site, the remains of a 20–40 cm thick, Iron Age (?) layer was discovered under the manor period layer (Fig. 5).

The remains of a stone apron were discovered near the foundation of the manor's N building (Fig. 1). 18th–19th-century stone paving was unearthed to the SW of the building (Fig. 3). The remains of a stove (?) were recorded inside the building (Fig. 2). Below it in places but above the sterile soil lay an extensive layer without finds or with isolated 16th–18th-century finds (Figs. 4, 6).

20th-century lime pits were discovered near Šilelio Street in the central part of the manor site. In the central part, under the surface 20th-century layer, a horizon of fill layers descending fairly sharply towards the R–NE was recorded from a depth of 70–90 cm (Fig. 7). A layer of natural sand was reached under it at a depth of 2.6 m. A slope or ditch (?) filled

in the 19th–20th century could have existed at this location.

In the rest of the untended grounds, an extensive lower horizon, in places with isolated 16th–20th-century finds, was recorded under the fill layers.

In the NE part of the grounds, very intensive alteration of the ground's surface occurred at the slope in the second half of the 20th century. In the N part of the slope, the surface had been raised from 0.5 m to 1.8–2.3 m, in the S part by 0.5–1 m. Below it lay the original layer, which descended towards the Nemunas and contained no finds or isolated 19th–20th-century finds.

Virginija Ostašenkovienė

Kelmės dvaro sodyba

Kelmės dvaro sodybos (UK 193) teritorijoje buvo numatyti parko (UK 22390), Dvaro g. 15, tvarkybos darbai. Projekte planuojama remiantis ikonografine medžiaga atkurti XIX a. pabaigos – XX a. pradžios dvaro teritorijos takų tinklą – parterio žiedą ir takus dvaro teritorijos ŠV ir ŠR dalyse.

Nuo XV a. Kelmė buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaras, jam priklausė dideli žemės plotai. XV a. pabaigoje Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Kelmės dvarą padovanojo Jonui Kontautui. 1591 m. dvarą nupirko Šiaulių vietininkas Jonas Gruževskis. Manoma, kad XVII a. Jurgis Gruževskis pastatydino mūrinius rūmus ir mūrinį dvaro vartų pastatą. 1710 m. dvaro pastatus sudegino švedų kariuomenė. Spėjama, kad Kelmės dvaro barokiniai rūmai pastatyti apie 1780 m. Jie rekonstruoti pagal 1892 m. vokiečių architekto Francisko Lehmano projektą, o 1898 m. parengtas parko įrengimo projektas. Išlikęs dviaukštis vartų pastatas priskiriamas XVII a. II pusei. Kiti dvaro pastatai – oficina, svirnas, pieninė, spirito varykla, kumetynas – statyti XVIII a. II pusėje – XIX a. Nuo 1990 m. dvaro rūmuose įsikūręs Kelmės krašto muziejus.

1999–2017 m. vykdant tvarkybos darbus Kelmės dvaro sodyba ne kartą tyrinėta (*ATL 1998 ir 1999 metais,* 2000, p. 382–383; *ATL 2006 metais*, 2007, p. 228–230; *ATL 2009 metais*, 2010, p. 250–251; *ATL 2011 metais*, 2012, p. 636; *ATL 2013 metais*, 2014, p. 500; *ATL 2015 metais*, 2016, p. 542; *ATL 2017 metais*, 2018, p. 703).

2018 m. įrengiant takus buvo atlikti archeologiniai žvalgymai. Bendras žvalgytas plotas įrengiamų takų vietoje – 1387,6 m^2. Papildomai žvalgyta trasa, 68,4 m^2 plotas, įrengiamos laistymo sistemos (vandentiekio) vietoje. Iš viso 2018 m. Kelmės dvaro sodyboje žvalgytas 1456 m^2 plotas.

Parterio žiedo ir nuo jo atsišakojančių bei šoninių takų 1–5, 5 vietose fiksuoti maišyti 15–40 cm storio kultūriniai sluoksniai su pavieniais XVII a. pabaigos – XX a. radiniais. Jie susiformavo ne kartą keičiant ir tvarkant šią teritoriją.

Tako 6, vedančio nuo Dvaro gatvės važiuojamosios dalies link dvaro vartų pastato, ŠR dalyje, prie Dvaro gatvės, po 15–18 cm storio velėna iki projektinio 40 cm gylio fiksuotas permaišytas pilkos žemės ir molio bei žvyro sluoksnis. Jame rasta XVI a. pabaiga – XVII a. datuojamų plokštinių koklių, dengtų žalia glazūra, polichrominių (1, 2 pav.), herbinių koklių fragmentų, kurių centre – į viršų iškelta strėlė (3 pav.), geležinė pasaga, kaltinė vinis, plytų su braukomis duženų bei XX a. statybinių ir buitinių šiukšlių – langų ir butelių stiklo, perforuotų plytų, šiferio, vielos, skardos fragmentų, įvairios žemės ūkio technikos geležinių detalių. Iš radinių išsiskiria herbinis koklis karūnėlė,